

Miquel Barceló (Felanitx, 1939-2013)

per Pau Viciano

En novembre de l'any passat ens arribava de Mallorca la notícia temuda de la mort de Miquel Barceló, quan feia tot just uns mesos que s'havia publicat, en el número de primavera del 2013, el que seria el seu darrer article en *L'Espill*. Si la cultura catalana es veia privada d'un dels historiadors més originals i incisius, i també d'un intel·lectual que projectava la seua mirada crítica i estimulante més enllà del clos universitari, aquesta revista perdia un col·laborador segur, disposat sempre a suggerir temàtiques i autors per incorporar a les seues pàgines i, sobretot, a participar directament amb els seus articles. Ha estat una llarga i fructífera relació que es va iniciar amb el primer número de la revista, en 1999, ja fa una quinzena d'anys, amb un memorable «1898, a Espanya: segles abans i el dia després», on sotmetia a una crítica implacable, però no exempta d'ironia, les suposades arrels històriques de l'ésser d'Espanya, un problema que revifava arran de la commemoració del *Desastre*. A l'any següent, amb l'article «Fer colònies i la historiografia catalana», girava la mirada crítica cap a la tradició pròpia, valorant les mancances que s'arrossegava el medievalisme català i les noves perspectives rupturistes que, de fet, es derivaven de les incitacions de la seua obra. En la tardor del 2002, amb «*España científica* i altres vaixells errants», tornava a insistir en la dificultat d'establir una narrativa de la història espanyola, per més progressista que es volgués, que no estigués afaïçonada per un substrat ideològic nacionalista. «Enganya-l'ull. El guerrer, el comerciant i la noble causa en la història medieval de Catalunya», publicat a l'hivern del 2005, era una nova revisió crítica de la interpretació que els historiadors catalans havien fet de la conquesta d'al-Andalus, que posava en evidència la visió èpica de Ferran Soldevila, però també l'aparentment més renovadora de Vicens Vives. L'any 2007, en el número de tardor, seguint sempre el solc de les conquestes i destruccions de «bàrbars», amb «L'aleta del tauró», s'endinsava en l'obra de Bartolomé de Las Casas, lligant l'expansió colonial medieval i la dels temps moderns. En aquesta mateixa línia, impulsà l'edició, el 2008, de la *Brevíssima relació de la destrucció de les Índies*, en la col·lecció «Breviaris» de PUV, traducció catalana de la polèmica obra de Las Casas (que proveï d'un extens Pròleg). Aquestes preocupacions per l'impacte del colonialisme occidental es retrobava també en incursions sobre temes actuals, com mostra l'article «Al Qaida: una criatura moderna», aparegut a *L'Espill* 22 (primavera 2006). Es tracta, tot plegat, d'una mostra sobretot de la dimensió crítica de l'obra de Miquel Barceló, de la que enllaça l'ofici d'historiador amb la vocació d'un veritable intel·lectual, és a dir, d'un pensador alhora estimulante i incòmode, tal com es va manifestar des de les pàgines dels primers anys de *L'Avenç* o des de la seua tribuna al diari *El País*.

I, en una revista com *L'Espill*, potser no seria sobrer recordar el reconeixement que l'historiador mallorquí va expressar per la figura de Joan Fuster, per la seua impugnació mordaç d'una Espanya eterna que no sols alimenta l'ideari polític dominant, sinó també el rerefons

de bona part del medievalisme acadèmic. La seua contribució al número dedicat, l'any 2012, al mig segle de *Nosaltres els valencians*, «Joan Fuster contra la fantasia armada», posava de relleu la racionalitat de la visió de l'assagista i, encara en el seu darrer article, «La vida, a les colònies», veia la renovació del medievalisme valencià «un resultat inequívocament fusterià». I encara afegia, referint-se a aquests historiadors, «Com m'agradaria, tot i no ser valencià, formar part d'aquesta banda de fusterians obstinats, decidits sempre a passar comptes». No cal dir que si el terme «fusterià» vol dir alguna cosa més enllà del dicteri o del clixé simplificador, Miquel Barceló, n'era plenament. I, de fet, els avenços historiogràfics que tan generosament exposava tenien molt a veure amb el seu mestratge, que, sens dubte, pot posar-se al mateix nivell que la influència d'autors com Pierre Guichard. Una revista cultural, segurament, no és el lloc adient per fer justícia al que ha significat l'obra de Miquel Barceló en el terreny científic de l'arqueologia i la història medieval. Ací només podem esbossar algunes línies que puguen oferir-ne, al lector no especialitzar, una semblança necessàriament apressada.

Com tot gran historiador, Miquel Barceló va ser alguna cosa més. La seua trajectòria vital i acadèmica ja desvela una originalitat que l'allunyava dels currículums rutinaris que assenyaven els itineraris previsibles que, en tants historiadors acadèmics, anaven marcant el trànsit des de la llicenciatura a la càtedra universitària. Del Felanitx natal dels anys quaranta, d'una trista postguerra marcada per la por i els silencis, el jove Barceló es veuria immers, als carrers de Nova York dels anys seixanta, enmig de les manifestacions contra la guerra del Vietnam, en una societat agitada per les mobilitzacions pels drets civils i en una universitat en ebullició per l'activisme i el debat d'idees suscitat per l'impacte d'un marxisme renovat en el context anticolonial i antiimperialista. Abans, però, el futur arqueòleg havia estat un estudiant de filologia romànica a Barcelona dels anys cinquanta, on havia freqüentat els cercles literaris amb la intenció d'esdevenir escriptor. D'aquella època data algun llibre de poemes. Mai no abandonaria l'interès per la literatura i, de fet, en els darrers anys havia reprès la seua vocació inicial d'escriptor, ara en el terreny de la narrativa, amb la publicació d'evocacions de la Mallorca de la postguerra, amb llibres com *El terme de Manacor* (2007) i *A trenc d'alba* (2009).

Encara en l'àmbit de la filologia universitària, tingué l'oportunitat de fer estades a Gran Bretanya i, després, ja a les darreries dels anys seixanta, a Nova York. Fou llavors, tot just als trenta anys, quan es va declarar la greu malaltia amb què hagué de coniar la resta dels seus dies, i que va precipitar la seua tornada a Barcelona. No sabem quina trajectòria hauria pogut seguir el jove Barceló si hagués continuat als Estats Units, dedicat als estudis filològics. En qualsevol cas, s'introduí en l'àmbit de la història medieval a través de l'estudi dels textos cronístics, amb una tesi doctoral, llegida a València sota la direcció d'Antonio Ubieto, sobre el fons ideològic de les interpretacions de la desfeta del regne visigòtic. Les seues recerques, però, anirien decantant-se cap a la societat d'al-Andalus i la seua destrucció per les conquestes feudals, una línia de treball que va desenvolupar des de la recentment creada Universitat Autònoma de Barcelona, com a professor d'història i, finalment, com a catedràtic, un veritable mestratge que potser encara és massa aviat per valorar-lo amb la perspectiva suficient, però que ha inspirat, en cercles concèntrics, des del nucli d'una escola

cohesionada fins a una perifèria més àmplia, tot un seguit de recerques que hom pot comptar entre les més remarcables del medievalisme català i peninsular.

Tal com ell mateix indicava en l'impactant pròleg del llibre col·lectiu *Arqueologia medieval. En las afueras del medievalismo* (1988), la rellevància de la seua proposta historiogràfica es pot formular d'una manera enganyosament senzilla: «L'objectiu de l'arqueologia medieval —deia, restituint el català en què el llibre fou pensat i parlat— és produir coneixements històrics; és a dir, produir informacions adequadament contrastades sobre l'estructura, funcionament i canvis en les societats humanes.» Tan diàfan però tan difícil de fer: partir del registre material per respondre les mateixes preguntes que es plantegen —o s'haurien de plantejar— els historiadors que treballen amb documentació escrita. «La arqueologia medieval —advertia Barceló— no ha d'esdevenir un refugi d'historiadors sense idees.» Això exigia, d'entrada, un rigor teòric a l'hora de delimitar els conceptes i els problemes que planteja d'anàlisi d'una societat. En aquest marc de preocupacions s'expliquen les incursions de Barceló en el camp de la teoria social, amb aportacions tan rellevants com la introducció del pensament de Samir Amin o de les reflexions al voltant de l'estructura de la societat andalusina derivades de l'obra de Pierre Guichard. Expliquen també el zel amb què va defensar els conceptes analítics que havien encunyat ell i els seus col·laboradors davant les distorsions i banalitzacions —intencionades o no— que van sofrir, quan massa sovint el gruix de les seues aportacions eren menystingudes o acollides amb un silenci glacial per part de certes instàncies acadèmiques.

Per a dur a terme aquest programa de recerca, centrat en unes societats com la visigoda i l'andalusina que han deixat escassa documentació escrita, calia partir, doncs, de les mateixos elements materials que l'arqueologia convencional, com ara la moneda, i sobretot l'estudi del paisatge agrari, desenvolupant una veritable disciplina, l'«arqueologia hidràulica», que li va permetre reconstruir la lògica social dels espais irrigats andalusins, és a dir, arribar a les comunitats pageses que constituïen la base de tota aquella societat. Llibres col·lectius com l'esmentat adés i, especialment, *El agua que no duerme: fundamentos de la arqueología hidràulica andalusí* (1996) contribuïren a sistematitzar les seues aportacions metodològiques. Més recentment, es reeditava *El sol que salió por occidente. Estudios sobre el Estado omeya en al-Andalus* (2010), un recull de treballs que permeten seguir la seua trajectòria historiogràfica. Una obra que, al capdavall, i si s'hagués de resumir en pocs mots, estaria orientada centrar l'explicació històrica en l'abast i els mecanismes de l'estratificació social. «No elegir aquesta explicació com a objectiu equival —deia— a traslladar l'explicació fora de la història i situar-la en els viscosos llimbs on monstruosament cohabitaven, immortals, la raça, la desigualtat intrínseca dels homes, la necessitat que siguin les elits les conductores de la societat humana cap al progrés, les religions i, per suposat, la inescrutabilitat mateixa de la història.» Davant d'aquesta amenaça, Miquel Barceló erigia la seua obra com «una modestíssima contribució a retardar, en el seu camp específic, aquesta deriva cap a l'horitzó de la irracionalitat». Una contribució potser modesta davant la magnitud del desafiament, però amb tota seguretat imprescindible. □

| Pau Viciano és historiador, especialitzat en l'edat mitjana.